

РОЗДІЛ IV

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК АВСТРАЛІЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 94 : 316.42(94) «XIX/XX»

Viter I.I.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК АВСТРАЛІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В статті розкрито роль Першої світової війни у становленні австралійської нації; доведено, що характер та особливості участі в ній Австралії значною мірою зумовлені особливостями соціального розвитку країни напередодні війни, серед яких значна роль держави у всіх сферах життя штатів; соціальна структура населення з великою питомою вагою міського населення і робітничого класу; активний робочий рух та потужні професійні спілки; прогресивне соціальне законодавство і демократизація суспільства в широкому сенсі слова; досить високий рівень життя простих робітників; система народної освіти, підкріплена державою.

Ключові слова: Австралія, соціальний розвиток, Перша світова війна.

Viter I.I. Социальное развитие Австралии накануне Первой мировой войны.

В статье раскрыта роль Первой мировой войны в становлении австралийской нации; доказано, что характер и особенности участия в ней Австралии в значительной степени обусловлены особенностями социального развития страны накануне войны, среди которых значительная роль государства во всех сферах жизни штатов; социальная структура населения с большим удельным весом городского населения и рабочего класса; активное рабочее движение и мощные профессиональные союзы; прогрессивное социальное законодательство и демократизация общества в широком смысле слова; достаточно высокий уровень жизни простых рабочих; система народного образования, подкреплённая государством.

Ключевые слова: Австралия, социальное развитие, Первая мировая война.

Viter I.I. Social development of Australia on the eve of the First World War.

The article reveals the role of the First World War in the formation of the Australian nation; it is proved that the nature and features of Australia's participation in it are largely due to the characteristics of the country's social development on the eve of the war, among which the significant role of the state in all spheres of the state life; social structure of the population with a large proportion of

the urban population and the working class; active labor movement and powerful trade unions; progressive social legislation and democratization of society in the broad sense of the word; a fairly high standard of living for ordinary workers; education system backed by the state.

Keywords: *Australia, social development, World War I.*

Прошло більше ста років від закінчення Першої світової війни, але й досі великий інтерес дослідників викликає її хід, причини та наслідки, точаться суперечки стосовно ролі в ній тієї чи іншої країни. Не виключенням є і Австралія. Очевидно, що Участь Австралійського Союзу в Першій світовій війні стала однією з найбільш важливих віх в історії цієї країни. Хоча бойові дії лише краєчком зачепили континент і велися головним чином далеко від його берегів, відправка австралійських добровольців в охоплену війною Європу змусила багатьох переглянути свої погляди на світ і місце в ньому Австралії. До сьогодні не змовкають суперечки щодо тієї ролі, яку відіграли події 1914-1918 рр. у долі країни. Більшість сучасних британських вчених розцінюють цю війну як «трагічний і непотрібний конфлікт» [1, с. 61-62]. Частина істориків Австралійського Союзу суть цього періоду бачили в «народженні нації» на полях битв, коли австралійці вперше усвідомили себе не стільки частиною могутньої Британської імперії, чий інтереси вони відстоювали, скільки цілком сформованою самостійною силою, яка має свій набір цінностей, які і допомогли їм перемогти. На противагу їм багато нинішніх дослідників називають ідеали і героїв того часу міфами і легендами Першої світової війни і прагнуть всіляко їх спростувати і викрити. Ці два підходи – піднесений і декілька романтичний за духом і такий, що протистоїть йому, все спростовує, надтверезий і практичний – і стали визначати погляди австралійців на події майже вікової давнини. Однак саме існування безперервної полеміки щодо характеру війни і її ролі в австралійській історії лише підкреслює те реальне величезне значення, яке ці події зіграли в розвитку країни і суспільства [2, с. 74] та зумовлює актуальність досліджень у цьому напрямі.

Роль Австралії у Першій світовій війні та вплив останньої на положення країни тим чи іншим чином висвітлюється практично в усіх дослідженнях, присвячених історії Австралії. Можна назвати роботи таких авторів, як Ч.Е.В. Бін (офіційний історик Першої світової війни в Австралії), Ж. Буу, Б. Вайз, Дж. Грей, П. Денніс, К. Култхард-Кларк, Ст. Макінтайр, К.В. Малаховський, Ю. Морріс, Ф. Найтлі, Р. Пріор, А.Ю. Рудницький, Н.С. Скоробогатих, Дж. Стріт та інші. Проте недостатньо уваги приділено, на наш погляд, аналізу причин тих чи інших рішень Австралійського уряду та дій простих австралійців під час війни. Ми вважаємо, що поведінка Австралії у воєнний період значною мірою визначається соціально-економічним розвитком країни напередодні Першої світової війни, тими здобутками та досвідом, який Австралія отримала наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Отже, мета статті – охарактеризувати соціальні аспекти розвитку Австралії напередодні Першої світової війни, які зумовили характер та

особливості участі країни у цій війні.

В історії молодого держави Австралійський Союз, яка з'явилась на політичній карті світу лише 1 січня 1901 р., Перша світова війна відіграла значну роль, стала для нового утворення певним випробуванням на міцність та життєстійкість, перевіркою на демократію. Як зазначає російський дослідник П.Г. Міжуєв в своїй книзі «Щаслива Австралія» (1918), історія Британської імперії за останнє десятиліття найбільш вражаючим чином охарактеризувала сутність відносин між Англією і її колоніями. «Світова війна, – пише автор, – викликала вибух вірнопідданських почуттів у всій імперії. Австралія, Нова Зеландія, Канада дали армії в якості добровольців більший відсоток дорослого чоловічого населення, ніж той відсоток, який наважився закликати під прапори уряд самодержавної Росії, спираючись на суворі закони про загальну військову повинність. Так найбільш передові – і разом з тим – найбільш мирні демократії сучасного світу показали навіть людям політично сліпим, що вони готові братися за зовсім їм чужу військову справу, проливати свою кров, жертвувати своїм життям для захисту найбільшої з існуючих або з таких, які коли-небудь існували на земній кулі, імперій. Такий англійський *імперіалізм*, така Британська *імперія*, утворення якої є, безсумнівно, одним з найважливіших етапів на шляху встановлення людством Всесвітньої Ліги Народів» [3, с. VII].

Проте війна продемонструвала не лише відданість австралійців Британській короні. Багато дослідників по праву вважають, що саме участь у Першій світовій війні і привела до народження австралійської нації, коли австралійці відчували себе єдиним народом. Навіть традиційна нині австралійська страва «веджемайт», яку виготовляють з екстрактів овочів і дріжджів, за переказами, вперше увійшла до широкого вжитку саме в ці воєнні роки: її додавали в їжу як джерело вітамінів для солдатів в окопах, – зазначав Н.С. Скоробогатих [2, с. 84].

Очевидно, що характер участі Австралії у Першій світовій війні значною мірою визначався *ступенем готовності країни до воєнних дій*. Характерно, що мілітаристські тенденції у зовнішній політиці Австралії стали помітно проявлятися одночасно зі створенням федерації. Початком об'єднання збройних сил країни стало створення в 1901 р. федерального міністерства оборони і призначення генерал-майора Е. Хаттона головнокомандувачем австралійською армією. Розпочався процес створення професійної армії: британські військові фахівці приступили до підготовки кадрових офіцерів і солдатів для АС, на верфях метрополії будувалися бойові кораблі для австралійського ВМФ, проходила комплектація перших загонів австралійської авіації. У самій Австралії були вельми популярні масові стрілецькі клуби (кількість їх членів до 1908 р. становила 42 899 чол. [4, р. 327-328]). Зростанню мілітаристських настроїв сприяло створення Австралійської ліги оборони, на чолі якої стояли відомий лейбористський діяч У. Хьюз і представник об'єднання стрілецьких клубів полковник Кемпбелл. Друкований орган ліги газета «Заклик» пропагувала ідею створення національної гвардії з тим, щоб «оборона не була справою уряду або класу, але справою всього

народу» [4, р. 333]. Цю ідею підтримав прем'єр-міністр А. Дікін, що представив відповідний проект на розгляд палати представників в грудні 1907 р. Однак нова система організації оборони Австралії була прийнята лише через чотири роки Актом про оборону 1911 р., який зберігав основні положення схеми генерала Хаттона, але одночасно вводив принцип обов'язкового військового навчання. Кожен житель Австралії, згідно з актом, повинен був пройти наступні етапи військового навчання: від 12 до 14 років – в рядах молодших кадетів; від 14 до 18 років – в рядах старших кадетів; від 18 до 46 років – в рядах сил цивільної оборони. Прийнята система військової підготовки повинна була протягом восьми років дати Австралії 200 тис. навчених військовій справі людей [5, с. 149-150]. Рішення про введення в 1909-1911 рр. загальної військової підготовки чоловічої частини населення не викликало значного ентузіазму: в 1912 р. 27 тис. юнаків зазнали різних видів покарань за ухилення від проходження військових занять. Втім, з початком бойових дій в Європі в 1914 р. більшість з них записалася добровольцями і вирушила на фронт в складі Австралійських імперських сил [6, с. 84-85], а країна була охоплена патріотичним поривом, і обіцянка прем'єр-міністра Австралії Е. Фішера захищати Великобританію «до нашої останньої людини і нашого останнього шилінга», яку він дав під час виборчої кампанії в липні 1914 р., знайшла шлях до сердець його співгромадян. По видатках на військові потреби в розрахунку на душу населення Австралія до 1912 р. вийшла на третє місце в світі, поступившись лише Великій Британії та Франції [5, с. 149], то ж з воєнної точки зору була відносно готовою до війни.

Це допомогло країні гідно пройти воєнні випробування. Австралія внесла свій вклад в перемогу Антанти в Першій світовій війні, пославши на європейський театр військових дій 337-тисячний експедиційний корпус, який брав участь в кровопролитних боях у Франції і на Галліполійському півострові в Туреччині (ці події залишаються знаковими для австралійців ось уже протягом більше століття). Нарівні з іншими державами Австралія брала участь в післявоєнних міжнародних конференціях.

Проте участь у Першій світовій війні дорого обійшлася австралійському народу. Загинуло близько 60 тис. австралійців [7]. За кількістю жертв (у відсотковому відношенні до загальної чисельності населення країни) Австралія посіла друге місце серед країн Британської імперії [5, с. 172]. Загальні військові витрати Австралії за 1914-1919 рр. склали 364 млн. ф. ст. [8, р. 533].

Закінчення Першої світової війни стало першим рубежем в історії Австралії у ХХ ст. Остаточо склалися базові основи державності, партійно-політичної системи, економічної і соціальної структури країни, були випробувані нові підходи в області соціального регулювання. На фронтах війни австралійці не тільки отримали перший досвід участі в повномасштабних бойових діях, але саме тут зародилося відчуття національної єдності і усвідомлення власного місця у світовій системі [2, с. 89].

Очевидно, що поведінку Австралії в Першій світовій війні визначали не тільки воєнні аспекти. Не менший, а може, й більший вплив на перебіг подій

спричинили особливості соціально-економічного розвитку країни напередодні війни, ті процеси та тенденції, які спостерігалися в Австралії наприкінці XIX – на початку XX ст. Зазначимо, що європейські дослідники давно звернули свій погляд на австралійський континент. У результаті до початку нового (XX) століття Австралія вже давно не була для більшості європейців «невідомою Південною землею». Навпаки, для багатьох вона стала свого роду «землею обітованою». Протягом XIX ст. динамічний економічний розвиток Австралії забезпечив ресурсну базу для державного будівництва [9, с. 23], були закладені основи розгалуженої економіки і державності, що мала свої специфічні риси; вироблені базові напрямки внутрішньої політики в області регулювання імміграції, розвитку соціальної сфери; набували світової популярності найяскравіші представники австралійської культури, відбувалося становлення національної самосвідомості; перші кроки робили австралійські державні діячі в галузі дипломатії [2, с. 46].

XX ст. принесло нові здобутки завдяки утворенню федерації, були закладені основи загальноконтинентального союзу, сформульовані в тексті Конституції Австралійського Союзу. У період 1901-1914 рр. населення Австралії зросло з 3,75 млн. майже до 5 млн. чол. Розвиток економіки всіляко заохочувався, і уряд демонстрував впевненість у майбутньому, беручи кредити на проведення громадських робіт, особливо на будівництво залізниць, мережа яких за ці роки збільшилася на 8 тис. км. Кількість підприємств і робочих зростає. До 1914 р. в профспілках країни була більшість населення, і в цьому відношенні Австралія випереджала інші країни.

Важливим об'єктом наукових досліджень, на нашу думку, виступають соціальні процеси, які відрізняли передвоєнну Австралію від інших розвинених країн світу й передумови які склалися наприкінці XIX – на початку XX ст. Розглянемо ці передумови більш детально.

Однією з важливих особливостей історичного розвитку Австралії від самого початку її заселення європейцями була *значна роль держави у всіх сферах життя* колоній, в тому числі – і в економіці, де державне підприємництво розвивалося поряд з приватною ініціативою. Це стало логічним продовженням тенденцій, закладених ще в період каторги, коли вся влада була зосереджена в руках губернаторів. Внаслідок відносної слабкості приватного капіталу на ранніх етапах становлення колоній їхні уряди змушені були взяти на себе практично всі нерентабельні і капіталомісткі галузі господарства. Переважна більшість залізниць, телеграфні лінії, телефонний зв'язок країни будувалися за державні кошти [2, с.10]. Чималі суми держава виділяла і на заклади освіти, про що буде сказано нижче.

Визначальний вплив на зростання ролі держави у соціально-економічному розвитку Австралії спричинила «золота лихоманка», викликана відкриттям золота. Головним підсумком економічного ривка, який зробила Австралія після неї, став перехід до принципово нового етапу – від «колоніального суспільства зразка 1850 р. до індустріального суспільства 1900 р.» [10, р. 659]. Всього за півстоліття Австралія перетворилася з

сільськогосподарського придатка Великобританії, що однобоко розвивався, її «вівчарської станції», на аграрно-індустріальну державу з розгалуженою економічною структурою. Більш того, спочатку розрізнені, розділені відстанями й відмінностями економічні моделі окремих колоній швидко злилися в єдиний господарський організм, наздогнали країни Старого Світу, а в деяких галузях – і перегнали їх. Складання трансконтинентальної інфраструктури, швидкий розвиток багатогалузевої економіки, більш інтенсивні зв'язки між колоніями внаслідок їх господарської спеціалізації, зростання внутрішнього ринку – все це приводило до посилення доцентрових тенденцій, що яскраво проявилися в сфері соціально-політичного розвитку другої половини ХІХ ст. [2, с. 11]. Як зазначає австралійський історик Ст. Макінтайр, через специфічні обставини колоніальної Австралії як такої, що швидко розвивається, поселенського суспільства без існуючої соціальної та економічної інфраструктури, яку можна було б знайти у Європі, держава покликана була відігравати значно більшу інтервенціоністську роль як промоутера і безпосереднього агента економічного розвитку [11, р. 109]. Таким чином «державний сектор став надійною економічною підставою для соціальних реформ в домініонах» [12, с. 387].

Настільки активне втручання державного апарату в практично всі найважливіші галузі регулювання соціального та економічного життя країни стало приводом для більшості європейських спостерігачів назвати Австралію країною, де на практиці був введений «соціалізм без доктрин» [6, с. 58].

Досвід значного втручання держави в управління економікою пригодився під час війни. Так, вже згадуваний нами У. Хьюз, який наприкінці 1915 р. змінив на посту прем'єр-міністра АС Е. Фішера, перевів економіку на військові рейки і управляв країною твердою рукою. Уряд отримав в свої руки право нагляду над пресою і фактично ввів суворо централізовану військову адміністрацію. Закон про заходи військового часу 1914 р. значно посилив владу федерального уряду, давши йому право вводити приписи, необхідні для громадської безпеки і обороноздатності АС. Було встановлено суворий державний контроль над усіма провідними галузями економіки; спеціально створені комітети спостерігали за продажем стратегічно важливої сировини і обладнання аж до закінчення війни. У ті роки Хьюз поставив на ноги сталеливарну промисловість країни, налагодив поставки сільськогосподарської продукції до метрополії [6, с. 88].

Наступною особливістю соціального розвитку Австралії напередодні Першої світової війни виступала *соціальна структура населення*, яка мала історичні коріння. Так, одним із важливих наслідків «золотої лихоманки» стало небувало швидке зростання населення колоній і серйозні зміни в їх складі. Якщо в середині ХІХ ст. на всьому континенті проживало близько 400 тис. чоловік, то на початку ХХ ст. – вже близько 3 млн. Відбулося посилення урбанізаційних процесів: більшість колишніх золотошукачів осідало в містах. В результаті на початку ХХ ст. відмінною рисою австралійського суспільства, як

відзначали сучасники, став виражений контраст між переповненими столицями і малозаселеною, а часом і малозасвоєною глибинкою країни [13, с. 196].

З усієї строкатої маси мігрантів поступово формувалася соціальна структура, багато в чому схожа з сучасними їй суспільствами розвинених капіталістичних країн. У 1890-х рр. в деяких колоніях до 68% населення становили наймані робітники, 8% – підприємці і 18,3% – незалежні хлібороби [14, с. 126]. Найбільш згуртованими загонами трудящих були докери і моряки; стригалів овець називали «найбільш буйними» за їх постійну готовність відстоювати свої права; чимало гірників було зайнято у добувній промисловості. Внаслідок особливостей соціально-економічної кон'юнктури другої половини ХІХ ст. (постійної нестачі робочих рук, високого ступеня професійної організації робітників тощо) умови їх праці були набагато кращими, ніж у їхніх європейських побратимів. Так, сільськогосподарський робітник на фермі отримував за свою працю в 5 разів більше, ніж найманець в Росії, а в Квінсленді додатково до грошових виплат надавалось триразове харчування вартістю у 12 шилінгів, що само по собі наближалось до заробітку робітника в Англії. Така оплата праці разом з дуже низькими цінами на основні продукти харчування забезпечувала в певному сенсі досить високий рівень життя, що дозволяло оглядачам говорити про Австралію як про «рай для робітників» [2, с. 13].

Важливою складовою соціального розвитку Австралії напередодні ХХ ст. виступала *суспільна боротьба за права робітничого класу*. Так, зусиллям громадськості колонії Вікторія було призначено особливу урядову комісію для дослідження умов праці в промислових закладах Мельбурна і у Вікторії взагалі. Результатом роботи комісії стало видання у 1896 р. нового закону про умови роботи на фабриках, в промислових і торгових закладах, згідно з яким встановлювався мінімум оплати 1 р. 25 коп. на тиждень за роботу у майстерні або у торговому закладі. Найважливішим нововведенням було створення так званих Спеціальних Комісій (Special Boards) для встановлення мінімальної заробітної плати на окремих виробництвах. Цей же закон передбачав 48-годинний робочий тиждень на фабриці або в майстернях для жінок будь-якого віку та чоловіків молодше за 16 років [3, с. 99-100].

Значну роль у соціально-економічному розвитку Австралії відігравали *потужні професійні спілки*, які координували плани робочого руху і висували загальні вимоги трудящих. Так, уже в 1870-х рр. профспілки Австралії, які об'єднували в своїх лавах близько 5% робочих, домоглися введення 8-годинного робочого дня для своїх членів і такого рівня зарплати, який робив проживання у власному будинку нормою для працюючої людини [6, с. 56]. Саме профспілки в подальшому стали базою перших лейбористських партій. У 1880-1890-х рр. перші представники трудящих з'являються в парламентах колоній. Але в міру розчарування профспілок в буржуазних лідерах лейбористи все частіше виступають самостійно. Вони вже не задовольняються роллю додатка лібералів, що протегували їм в парламентах, і явно прагнуть «стати дисциплінованою незалежною третьою партією, яка тримає в своїх руках

баланс сил і надає підтримку тільки на ділових засадах» [15, р. 77]. Це їм цілком вдалося, і головною особливістю процесу кристалізації партійно-політичної структури колоній, порівняно з європейськими моделями, стало формування робочої партії раніше за буржуазні. Уже в 1890-х рр. в парламентах чотирьох провідних колоній з'являються депутати від лейбористських партій, які спираються на міць австралійських профспілок і відстоюють інтереси робітників країни [2, с. 18].

Свій внесок у соціальний розвиток Австралії напередодні ХХ ст. внесли *політики різних напрямів*. Більшість помірно ліберальних буржуазних політиків кінця ХІХ в. визнавали роль робітничого класу, який в Австралії, за словами Б. Уайза, «був силою, що стоїть за спиною будь-якого політичного курсу» [16, р. 96]. У світлі цього ліберали вважали за необхідне залучати робітників до управління, але, головним чином, в якості таких, що ведуться та спрямовуються їх старшими товаришами з табору буржуазних політиків. Подібним чином вони поводитися і з ідеями соціалізму: розглядаючи його лише як один з видів державного регулювання, вони допускали використання таких методів, але лише в екстрених випадках. «Соціалізм в моїх очах є засобом, який має використовуватися з винятковою обережністю. В іншому випадку ліки можуть легко опинитися гіршими за хворобу», – підкреслював у зв'язку з цим А. Дікін [17, р. 4998-4999]. Виходячи з таких переконань, помірні ліберали звертали більшу увагу на потреби малозабезпечених верств населення країни і ратували за проведення широкого кола соціальних реформ [2, с. 23].

Представники лівого флангу лібералів колоній висловлювалися на підтримку ініціатив в сфері так званого «державного соціалізму». Критикуючи своїх супротивників, які відводили державі роль «нічного сторожа», вони порівнювали невтручання в соціальні конфлікти з позиції господаря, який «як справжній філософ замикає двері, не пускаючи в будинок сторонніх, коли члени його родини або слуги вирішують свої суперечки, ламаючи в будинку меблі» [15, р. 50]. Для них держава виступала в якості свого роду надкласового органу, що від самого початку в Австралії відігравав роль найбільшого землевласника, роботодавця і арбітра у вирішенні соціально-економічних питань. В першу чергу, його захисту вимагали робочі – найбільш вразлива частина суспільства. Деяка спільність позицій лівих лібералів і лейбористів визначала їх співпрацю на політичній арені. У. П. Рівс, що дотримувався цих поглядів, писав: «Нам досить ясно, чи був експеримент плідотворним чи ні, відповідно до того, наскільки лейбористи знаходили спільні точки дотику з буржуазними прогресистами і бажали працювати разом з ними» [15, р. 63].

Результатом спільних зусиль лібералів і лейбористів став цілий ряд законів про працю, прийнятих в колоніях на рубежі століть. Було встановлено гарантований мінімальний рівень заробітної плати, введені фабрична державна інспекція і відповідальність підприємців за травми на виробництві, а також прийнято низку постанов, що регулювали умови праці. Як «засіб контролю суспільства над анархією економічної війни» встановлювалася система погоджувальних комісій і державного арбітражу, які залучалися для вирішення

спірних питань на підприємствах, якщо підприємець і його робітники не могли прийти до компромісу самостійно [6, с. 57-58]. Як зазначає Л. Семенова, «створювана (в кінці XIX – на початку XX ст. – I.B.) ... система трудового арбітражу... ставала найважливішим державним механізмом не тільки для врегулювання трудових конфліктів, але і для більш широких цілей, сприяючи поліпшенню трудових відносин, ефективній організації виробництва, розвитку тристороннього співробітництва держави, бізнесу, профспілок, економічній і соціальній демократії» [12, с. 219].

Таким чином, до початку XX ст. австралійське суспільство виробило цілісну і оригінальну систему політичних орієнтирів, що відображали підходи основних груп населення до вирішення ключових питань сучасності. Відштовхуючись від британських зразків, державні діячі Південного континенту сміливіше за європейських політиків підходили до практики, дивуючи своїм новаторством зарубіжних оглядачів. В ході запеклих суперечок їм вдалося виробити шлях, яким лідери колоній цілком успішно вели свою країну вперед. Австралія стала однією з країн – «соціальних лабораторій» для Старого Світу, де втілювалася в життя широка програма соціальних реформ [2, с. 25].

Як зазначає у своїй знаменитій книзі «Австралія» (1930) австралійський історик У. К. Хенкок, якого називають «батьком австралійської історіографії», Австралія – не «Британія Південних морів», а самостійний соціальний організм. Специфіка Австралії характеризується двома основними тенденціями: наявністю рухомого кордону – фронтира – і зникненням цієї межі, після чого австралійці стали відчувати себе «стягнутим в тісній кімнаті». Ці обставини зажадали «багатого, достатнього уряду» (ample government), що призвів до появи «державного соціалізму», «соціалізму без доктрин» [цит. за 18, с. 10].

Ще однією характерною особливістю австралійського суспільства виступає *демократизація* в широкому сенсі слова. Російський дослідник П. Г. Міжуєв в своїй книзі «Щаслива Австралія» (1918) відзначає: «Можна взагалі сказати, що політична історія австралійських колоній Англії в другій половині XIX і на початку XX ст. являє собою процес демократизації всіх громадських установ, який безперервно розвивається. Право голосу, що належало раніше лише особам, які задовольняли відомому майновому цензу, було в одній колонії за одною поширене на всіх повнолітніх чоловіків, а потім – в більшості колоній (нині штатів) – і на повнолітніх жінок. Термін повноважень парламенту був скорочений з 5 до 3 років; верхні палати стали в більшості колоній виборними; нарешті, сама компетенція колоніальних парламентів розширювалася весь час *de jure* і *de facto*, дійшовши, нарешті, до того, що парламенти колоній, які дотримувалися політики протекціонізму, стали обкладати майже заборонними митами товари, які привозили з Англії ...» [3, с. 23].

Завдяки такому характеру свого розвитку австралійські колонії за своїми політичними установами зайняли поступово головне значення серед демократій сучасного світу. «Не дивлячись на те, що австралійські колонії, – каже громадянин Французької Республіки П'єр Леруа Больє, – пов'язані, хоча і

слабо, з англійською монархією, ніде в світі немає такого торжества демократії, ніде соціальні нововведення не заходять так далеко» [19]. Справді, можна не без підстави вважати, що в Австралії вже до кінця XIX ст. ера переважного значення політичних питань вже закінчилася. «Не можна ж очікувати, – зауважує жартівливо з цього приводу колишній професор мельбурнського університету Дженкс, – щоб який-небудь політичний діяч виступив з пропозицією поширити виборчі права на дітей» [20, р. 292].

Ще однією особливістю соціального розвитку Австралії на рубежі століть є підкріплена державою широка *система народної освіти*, обов'язкове і світське початкове навчання, розгалужена мережа бібліотек. Як зазначав англійський дослідник того часу Г. де Уокер, «на народну освіту Австралазія (колонії Австралії та Нової Зеландії – I.B.) витрачає більше 22 млн. руб. на рік (1899-1900 рр.), тобто трохи менше ніж Росія, що витрачає на цей предмет 26 млн. руб. Витрати Австралазії на народну освіту, в середньому, на кожного жителя становлять 5 руб. 10 коп. Якби Росія витрачала стільки ж, її витрати по народній освіті повинні були б перевищити 650000000 рублів». «Завдяки цим великим затратам казни безграмотність стала в Австралазії явищем вельми рідкісним». Станом на 1899 р. на сто дорослих австралійців обох статей припадало «не більше однієї людини, що не вмів підписати свого прізвища, і не більше 3-4 чоловік, які б не вміли читати. До кінця 1899 р. в усіх семи колоніях було 8343 початкових шкіл; в них навчало 17860 вчителів і вчительок (других більше за перших) і навчалось 736778 дітей обох статей. Понад те, там було 2774 приватних і церковних шкіл з 8057 тих, що навчають, і 151009 учнями» [21, с. 33].

В окремих колоніях існували особливі закони про народну освіту, що відрізнялися один від одного. Але всі ці закони встановлювали принцип обов'язковості і світськості початкового навчання. У Вікторії, Квінсленді, Новій Зеландії та Південній Австралії навчання в державних школах було безкоштовним. У Новому Південному Уельсі, Західній Австралії і Тасманії стягувалася невелика плата за навчання, але надання свідоцтва про бідність звільняло від неї. Обов'язкове відвідування школи було встановлено для дітей такого віку: в Новому Південному Уельсі і Західній Австралії – від 6 до 14 років, у Вікторії – від 6 до 13 років, в Квінсленді – від 6 до 12 років, в Південній Австралії, Тасманії і Новій Зеландії – від 7 до 13 років [21, с. 33, 35].

Система державних шкіл привела до того, що на початку XX ст. 84% населення країни вміли читати і писати, а частка повністю неписьменних становила всього 10% [2, с.10]; з'явилися перші університети в столицях Нового Південного Уельсу, Тасманії і Вікторії, які патрунувалися урядами колоній; були закладені основи національної літератури (Г. Лоусон, Е. Б. «Банджо» Патерсон) і живопису (Гейдельберзька школа). В Австралазії на початок 1901 р. нараховувалось 1359 публічних бібліотек з 2.434 052 книг (дані за 1896 р.) [21, с. 35].

Таким чином, завдяки розуму, волі і діяльності безлічі самих різних людей, починаючи від простих робітників і фермерів, лідерів профспілкового і

фермерського руху і закінчуючи парламентаріями, державними чиновниками і прем'єр-міністрами, закладалася інституційна основа соціальної політики: приймалося різноманітне трудове і аграрне законодавство, створювалися відповідні міністерства і інші державні органи. Створені інститути стали опорою соціальної політики, яка відрізнялася від європейської і американської перш за все своєю системністю (одночасними реформами в багатьох сферах) і новаторським характером (особливо в сфері трудових і аграрних відносин). За цими показниками в останній третині XIX ст. – на початку XX ст. Австралія (разом з іншими британськими домініонами) стала лідером соціального реформізму, вийшовши з «європейської колії» на власну дорогу, на яку потім вступили й інші [18, с. 21-22].

Вирішивши багато політичних питань, над якими довго ще буде ламати голову – і навіть проливати кров – стара Європа, колоністи Австралії направили всю свою увагу на питання економічні і соціальні, – зазначає П. Г. Міжуєв. Однак, тут вони скоро натрапили на ряд серйозних перешкод, які викликані існуванням в Австралазії семи абсолютно незалежних один від одного урядів, яких об'єднував між собою тільки зв'язок із загальною для всіх метрополією. Ось походження великого руху, який в кінці XIX ст. охопив величезну більшість жителів Австралії і найбільш видних її політичних діячів. Цей рух мав на меті організацію в Австралії загального, тобто федерального уряду, який – не переходячи відомих, строго встановлених меж – міг би керувати вирішенням деяких найважливіших питань, які зачіпають життєві інтереси всіх жителів Австралії взагалі [3, с. 24].

Це стає можливим після утворення Федерації. Саме з утворенням Австралійського Союзу (1901) закладаються основні складові австралійської держави добробуту. У період ліберально-лейбористської співпраці 1904-1912 рр. були прийняті закони, що заклали основи державності в Австралійському Союзі, в тому числі: протекціонізм як захист внутрішнього ринку; політика «білої Австралії», що регулювала імміграцію і захищала ринок праці від низькооплачуваної робочої сили, в першу чергу з країн Азії; державний арбітраж для вирішення трудових конфліктів; державний патерналізм, що поширювався на всі верстви населення, включаючи аборигенів; доброзичливе ставлення до Британської імперії як основа зовнішньополітичного курсу Австралії. Згодом цей блок поміркованих реформ стали називати «австралійською угодою».

В результаті Австралія стала однією з найбільш передових в області соціальної захищеності країн того періоду: зокрема, в результаті в 1907 р. в країні було встановлено мінімум заробітної плати в розмірі 42 шилінгів на тиждень для сім'ї в 5 чоловік, який забезпечував «нормальні потреби середнього робочого як людської істоти, що живе в цивілізованому суспільстві» [цит. за 2, с. 64]. При розрахунку цього мінімуму враховувалася не тільки оплата основних потреб людини, а й витрати на транспорт, книги, газети, відпочинок і навіть внески в профспілки і добровільні товариства з оплати медичних послуг [22, с. 151].

Початок системи соціального забезпечення в Австралії відноситься до 1908 р., до закону «Про пенсії за віком та інвалідністю», який передбачав два види соціальних пособій, зазначених у назві закону. Згідно до нього чоловіки набули право на пенсію за віком з 65 років, а жінки – з 60 років. Однією з умов для отримання цієї пенсії виступало проживання на території Австралії протягом 25 років та володіння майном не вище певної вартості. При настанні повної інвалідності чоловіки могли отримувати пенсію з 60 років. Пенсія призначалась також особам, які стали непрацездатними внаслідок нещасного випадку [23].

Цей закон виступив «прямим грантом для бідних членів робітничого класу» [24, р. 285]. В результаті державні пенсії за віком стали виплачуватися з 1908 р., а за інвалідністю – з 1910 р. З 1912 р. держава почала виплачувати допомогу у зв'язку з материнством, що покривала витрати на народження дитини. Тривалість робочого дня також стала предметом розгляду на засіданнях арбітражу, і до кінця 1920-х рр. вона склала 44 години на тиждень в більшості галузей промисловості [25, р. 63]. Так в Австралійському Союзі закладалися основи системи соціального захисту населення, яка стала предметом пильної уваги візитерів з Європи і Америки. Як вже зазначалося, велику роль у встановленні соціальних стандартів відігравав профспілковий рух. До 1914 р. в профспілках знаходилась велика частина населення, і в цьому відношенні Австралія випереджала інші країни.

Протягом перших десятиріч ХХ ст. тенденції демократизації та соціальної спрямованості політики країни, закладені за колоніальних часів та розвинуті з утворенням Австралійського Союзу, зберігаються. Дослідники зазначають значний прогрес у соціально-економічному розвитку АС і в той же час збереження демократичного курсу. Вже згаданий нами П. Г. Міжуєв у передмові до другого видання своєї книги (1918) пише: «Минуло близько десяти років з тих пір, як вийшло в світ перше видання «Щасливої Австралії». Випускаючи тепер нове видання цієї книги, ми не знайшли за потрібне піддавати її суттєвій переробці. Тільки в порівняно небагатьох місцях книги ми навели нові статистичні дані, виходячи здебільшого з недавно опублікованих офіційних чи інших цілком надійних джерел». «Втім, – зазначає автор, – навіть і ці поправки не були по суті необхідні. Адже для наших читачів важлива, головним чином, *принципова* сторона досліджуваних нами питань. Між тим на цю принципову сторону мало впливають дані, що змінюються з року в рік, скажімо, про імпорт і/або експорт Австралії, порівняно незначні зміни в чисельності населення окремих штатів Австралії, їх столиць або інших великих міст. Адже всі ці та інші подібні часткові зміни анітрохи не змінюють суті основних фактів, що характеризують економічну і соціальну еволюцію південного материка [3, с. 3].

Головне, на думку П.Г. Міжуєва, полягає в тому, що за австралійськими демократіями цілком збереглося їх уже давно усталене значення як *передових демократій сучасного світу*. Вони були і залишаються передовими, притому передовими не тільки з точки зору чисто політичних установ, а й – що для нас

набагато важливіше – з точки зору установ соціального порядку. Австралійські демократії були й залишаються свого роду соціальними лабораторіями, де були проведені і проводяться в даний час найсміливіші соціальні дослідження. Уряди австралійських демократій ризикнули на ряд вельми сміливих соціальних реформ. «Багато нововведень, які колись вважалися надзвичайно сміливими, були потім сприйняті різними країнами Америки і навіть Європи, – зазначає автор. – Так сталося, наприклад, із законодавством про восьмигодинний робочий день, про мінімальну заробітну плату, про пенсії в старості, про поширення фабричної інспекції на всі промислові і торговельні заклади, якою б малою не була кількість трудящих в тому чи іншому з них, про контроль над умовами роботи на дому так званих штучників і розміром оплати їх праці. Навіть заснування в Вікторії так званих спеціальних комісій з робітників і підприємців для регулювання не тільки заробітної плати, а й усіх інших умов праці знайшло собі наслідування спочатку в інших частинах Австралії, потім в Сполучених Штатах Північної Америки і навіть в Європі (Англія)» [3, с. 4- 6].

Автор зазначає, що «не тільки дух австралійського соціального законодавства не змінився за минуле десятиліття, не змінилася, в багатьох випадках, навіть сама буква соціальних законів» й зазначає, що австралійські демократії виявляються набагато більш стійкими у своїй соціальній політиці і в інших тенденціях, ніж держави зовсім іншого типу. «В цьому відношенні історія Австралії і, скажімо, Росії протягом ХХ ст. представляє найбільш рішучий контраст, який тільки можна собі уявити. Контраст – правда, не настільки значний – нам довелося б відзначити, якби ми стали порівнювати з точки зору стійкості найважливіших суспільних течій австралійську демократію з одного боку і будь-яку державу континентальної Європи – з іншого. Державний корабель кожного зі штатів Австралії тримається порівняно дуже певного курсу ...», – пише П.Г. Міжуєв [3, с. 5].

В результаті дослідження ми дійшли таких висновків. Характер участі Австралії у Першій світовій війні значною мірою був зумовлений особливостями соціального розвитку країни, які відрізняли передвоєнну Австралію від інших розвинених країн світу й передумови яких склалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а саме: значна роль держави у всіх сферах життя колоній, а в подальшому – штатів; соціальна структура населення з великою питомою вагою міського населення і робітничого класу; активний робочий рух, потужні професійні спілки, готовність різних парламентських партій вирішувати соціальні питання та, як наслідок, – прогресивне соціальне законодавство і досить високий рівень життя простих робітників; демократизація суспільства в широкому сенсі слова; підтримка державою системи народної освіти з обов'язковим і світським початковим навчанням, розгалуженою мережею бібліотек, що практично привело до ліквідації безграмотності населення Австралії на рубежі ХІХ – ХХ ст.

Саме ці особливості великою мірою визначили подальшу соціальну спрямованість політики Австралійського Союзу після утворення Федерації, коли починає свій розвиток справді ефективна соціальна політика,

зкладаються основи сучасної системи соціального забезпечення. Австралійська демократія залишається однією з передових демократій сучасного світу, свого роду соціальною лабораторією. І хоча в економічному та воєнному аспектах Австралія була відносно готовою до військових дій, визначним фактором гідної участі країни у Першій світовій війні виступила її демократичність та соціально-інноваційна спрямованість. А це, в свою чергу, значною мірою допомогло формуванню австралійської нації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Knightley P. *Australia. A Biography of a Nation*. L., 2001. 373 p.
2. Скоробогатых Н.С. *История Австралии. XX век* / Отв. ред. В.П. Николаев; Институт востоковедения РАН. М.: ИВ РАН, 2015. 452 с.
3. Мижуев П.Г. *Счастливая Австралия (Социальное законодательство Австралии и его результаты)* / П.Г. Мижуев. 2-е изд. Пг.: А.Ф. Маркс, 1918. 112 с. URL:<https://www.twirpx.com/file/2430108/>
4. Wise B.R. *The Commonwealth of Australia*. L., 1913.
5. Малаховский К. В. *История Австралии*. М. : Наука, 1980. 400 с.
6. Скоробогатых Н.С. *История Австралии*. М. : Институт стран Востока, 2011. 240 с.
7. Рудницкий, А.Ю. Проблема особенностей национального развития Австралии в австралийской историографии: автореф. дис. ... канд. ист. Наук. М., 1984. 30 с. URL:<https://www.dissercat.com/content/problema-osobennostei-natsionalnogo-razvitiya-avstralii-v-avstraliiskoi-istoriografii>
8. Bean С.Е. W. *Anzac to Amiens*. Canberra, 1952.
9. Богомолов С.А. Концептуальные основы развития австралийской национальности в британской империи в последней трети XIX века. *Вестник Чувашского университета*. 2011. № 2. С. 22-28 URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovy-razvitiya-avstraliyskoy-natsionalnosti-v-britanskoy-imperii-v-posledney-treti-xix-veka/viewer>
10. *Select Documents in Australian History*. Vol. 2. 1851-1900. Sydney, 1955. 866 p.
11. Macintyre C. From Entitlement to Obligation in the Australian Welfare State. *Australian Journal of Social Issues*. 1999. May. P. 103-119.
12. Семенова Л. *Социальный реформизм в британских доминионах на рубеже XIX-XX вв.* (Канада, Австралия, Новая Зеландия). LAP Lambert Academic Publishing, 2012. 419 с.
13. Bryce J. *Modern Democracies*. Vol. 2. L., 1921.
14. Раббено У. *Аграрный вопрос в австралийских колониях*: Пер. с итал. СПб., 1903. 267 с.
15. Reeves W.P. *State Experiments in Australia & New Zealand*. Vol. 1. L., 1902.
16. Wise B.R. *Industrial Freedom: a Study in Politics*. L., 1892.
17. Commonwealth Parliamentary Debates (CPD). vol. 22.

18. Семёнова Л.Н. Политика социального реформизма в британских доминионах в последней трети XIX – начале XX в.: автореф. дис. ... докт. ист. наук. Минск, 2012. 30 с. URL:[https:// textarchive.ru/c-2112328.html](https://textarchive.ru/c-2112328.html)
19. Pierre L.B. *Les Nouvelles Societes Anglo-Saxonnes*. Paris, 1901.
20. Jenks E. *History of Australasian Colonies*. 1895. 352 p.
21. Уокер Г. (Генри де Розенбах). *Развитие австралийской демократии* / Пер. с англ.; со вступит. ст. и доп. Д. Сатурина. Санкт-Петербург : Л.Ф. Пантелеев, 1901. XL, 301 с.
22. Macintyre S. *A Concise History of Australia*. Cambridge, 2005.
23. *Проблемы Общей части права социального обеспечения*: монография. М. : Проспект, 2017. 416 с.
24. Fenna A. *Introduction to Australian public policy*. Melbourne : Longman, 1998. 454 p.
25. *The Bulletin*. 2006. July 4.

УДК 94(44)‘1914/1918’:378.4(945.1)

Мирончук О.А., Мирончук А.С.

**«ДЕСЬ ТАМ У ФРАНЦІЇ»: СТУДЕНТИ ТА ВИКЛАДАЧІ
МЕЛЬБУРНЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ
(ДОКУМЕНТАЛЬНІ СВДЧЕННЯ)**

У статті на широкій джерельній базі аналізується особистий досвід участі студентів та викладачів Мельбурнського університету у Першій світовій війні, зокрема на Західному фронті. Відзначено значний дослідницький потенціал документів особового походження. Наголошено на надзвичайній інформативності фондів Архіву Мельбурнського університету. Розглядаються особливості австралійського досвіду військових дій на Західному фронті. Наведені особисті враження та погляди студентів та професорсько-викладацького складу на війну та її наслідки.

Ключові слова: *Мельбурнський університет, Архів Мельбурнського університету, Перша світова війна, Франція, студенти, викладачі, щоденники, листи.*

Мирончук Е.А., Мирончук А.С. «Где-то во Франции». Студенты и преподаватели Мельбурнского университета в Первой мировой войне: документальные свидетельства.

В статье на обширной документальной базе анализируется личный опыт участия студентов и преподавателей Мельбурнского университета в Первой мировой войне, в частности на Западном фронте. Отмечен значительный исследовательский потенциал документов личного происхождения. Акцентировано внимание на чрезвычайной информативности